

KADOC INTERNATIONALE NIEUWSBRIEF 2010

COLOFON

MEDEWERKERS

Henk Byls
Lieve Claes
Jan De Maeyer
Karim Ettourki
Leo Kenis
Godfried Kwanten
Aaldert Prins
Luc Schokkaert
Kristien Suenens
Luc Vints

VORMGEVING

Alexis Vermeylen

ILLUSTRATIES

kadoc

JAARLIJKS

INHOUD

- 2
Migratie, christendom en constructie van identiteit
Een workshop over religie en migratie
- 5
Christendemocraten in het Europees Parlement
Ondersteuning beheer archief Fractie Europese Volkspartij
- 6
Mariakroningen in de negentiende en twintigste eeuw
Volksdevotie, cultuur-toerisme en kerkelijke strategieën
- 9
Vergeten vrouwen, een groepsportret
Negentiende-eeuwse congregatiestichteressen in België
- 12
Onbekend is onbemind
Workshop over het migrantenmiddenveld en zijn erfgoed
- 15
Protestants erfgoed
KADOC en Evadoc
- 17
Religieonderzoek tijdens de modernistische crisis
Colloquium over Franz Cumont en religiewetenschap
- 19
LIAS, Leuven's Integraal Archiveringssysteem,
uit de startblokken

Migratie, christendom en constructie van identiteit

Een workshop over religie en migratie

HENK BYLS

In het kader van het FWO-project 'Religie, cultuur en alteriteit' organiseerde KADOC op 19 en 20 november 2009 een internationale workshop over de wisselwerking tussen christelijke religie en diverse aspecten van migratie. Vóórers uit negen verschillende landen stelden er rond dat thema hun onderzoek voor. De workshop was inhoudelijk bijzonder leerrijk en de gevarieerde onderzoeksachtergrond van de deelnemers (historici, antropologen en sociologen) leidde tot interessante methodologische discussies.

Tot voor kort werd in het migratieonderzoek weinig aandacht besteed aan religie. Als ze al als verklaring voor migratie werd aangebracht, dan gebeurde dat overwegend in de context van religieuze vervolging. De diverse joodse groepen die uitwaaierden over verschillende continenten, zijn daarvan de meest frappante voorbeelden, maar ook de Armeense christenen en de protestanten in de Zuidelijke Nederlanden horen in dat rijtje thuis. Hoewel als thema interessant, was dat niet het onmiddellijke voorwerp van de workshop. Veeleer was het de bedoeling bijdragen te bundelen die zich inschrijven in een recent onderzoekspoor waarbij religie en migratie op een veel bredere manier met elkaar in verband worden gebracht. Religie, en in ruimere mate levensbeschouwing, wordt daarbij beschouwd als een wezenlijke karakteristiek van de migrant, ook wanneer hij/zij zelf voor een nieuwe bestemming kiest.

Pater Van Sevenant, redemptorist, met Belgische schoolkinderen in Calderwood Castle (Glasgow) tijdens de Eerste Wereldoorlog. [KFZ 135/148]

De geloofsgezindte en alles wat erbij hoort, immigrereert mee en niet zelden houdt hij/zij er in de nieuwe bestemming sterk aan. Op die manier kan geloofsovertuiging fungeren als een manier om zich van de ander te onderscheiden, en omgekeerd, om door de gastgemeenschap als 'een ander' te worden gezien. Een dergelijke benaderingswijze werpt vragen op die vooral in de actuele migratiecontext een grote weerklank vinden. In welke mate is een dergelijke geïmporteerde religie een rem of een geleider in het vinden van een weg in de nieuwe samenleving? Welke vorm(en) neemt die religie in het land van bestemming aan? Is het delen van dezelfde geloofsovertuiging voldoende om elkaar als migranten ook op de nieuwe bestemming te vinden? Hoe verhoudt religie zich tot andere markers van identiteit, zoals bijvoorbeeld taal (belief/belonging)? Zien we pogingen van religieuze omkadering vanuit het land van herkomst en, zo ja, welke vormen nemen die aan? Misschien enigszins verrassend, werden deze vragen op de workshop niet gesteld voor de huidige migratiestromen, in het publieke debat snel synoniem voor islamitisch. Centraal immers stonden de migratiebewegingen

die plaatsvonden en plaatsvonden (1750 tot heden) in een christelijke context.

RELIGIEUZE OMKADERING

Vinden de migranten elkaar op de nieuwe bestemming vanzelf of kunnen ze daarbij een duwtje in de rug gebruiken? Veel bijdragen aan de workshop illustreerden dat een belangrijke strekking van de katholieke kerk duidelijk de laatste mening was toegegaan. Daarbij toonde de kerk zich een duidelijke transnationale speler. Omkaderingsinitiatieven konden zowel hun oorsprong vinden in het land van herkomst als in het gastland of een samenspel zijn van beide.

Drie bijdragen focusten op migranten afkomstig uit Italië en hun religieuze omkadering. Stéphane Kronenburger (Universiteit Nice) schetste de religieuze omkadering die in het begin van de twintigste eeuw vanuit Italië in de Franse Lorraine werd georganiseerd. Flavia Cumoli (ULB) gaf een gelijkaardige uiteenzetting over de Italianen na de Tweede Wereldoorlog in de streek

van La Louvière. Carmem Lussi (Universiteit Sao Paulo) ten slotte, presenteerde de resultaten van een heden-daagse studie naar de impact van de Italiaanse missie te Solingen-Remscheid (Ruhr).

De verschillen in tijdvak van de studies toonden interessante verschuivingen. In het begin van de twintigste eeuw ontstond de religieuze omkadering voor Italianen in het buitenland lukraak en spontaan. Na de Tweede Wereldoorlog echter werd migrantenpastoraal steeds meer voorwerp van reflectie. Daardoor verschoof het initiatief niet zelden naar de kerk van het gastland. Voor Mgr. Himmer bijvoorbeeld, bisschop van Doornik, wierpen de Italiaanse immigranten in zijn bisdom rechtstreeks de vraag op hoe cultuurverschillen te verzoenen met de universele aspiraties van de kerk. Hij nam een positie in die Cumoli mooi duidde als “parochiaal universalisme”. Enerzijds drong de bisschop aan op eigen parochies bemand door Italiaanse priesters, vaak tegen de wil in van zijn eigen priesters. Daardoor hoopte hij niet alleen de taalkloof te overbruggen, maar tegelijk tegemoet te komen aan de rituele verschillen die binnen groepen vaak belangrijk worden geacht. Anderzijds geloofde hij sterk in religie als een verenigende factor tussen Belgen en Italianen. Leerrijk was dat deze visie van ‘integratie zonder desintegratie’, hoewel verdienstelijk, weinig succesvol was. De oorzaak daarvan was eigenlijk al aanwezig in Himmers analyse zelf. Door de Italianen te beschouwen als een homogene groep, ging hij voorbij aan de wezenlijke heterogeniteit ervan. De nuances in rituele praktijken hadden bijvoorbeeld meer te maken met de streek van herkomst dan met de nationaliteit en de intensiteit in religieuze beleving volgde veeleer de scheidslijn stad/platteland.

Een gelijkaardige conclusie, maar voor een minder evidente bevolkingsgroep, bracht Yin Wenjuan (Universiteit Bejing en Paris XI). Zij presenteerde de resultaten van haar studie over de actuele katholieke Chinese gemeenschap in Parijs. De gemeenschappelijke infrastructuur die door het aartsbisdom in het 13de arrondissement ter beschikking wordt gesteld (Notre-Dame de Chine), functioneert er slechts voor de etnische

groepen afkomstig uit de streken van Fujian en Canton. De Wenzhou-gemeenschap daarentegen blijft de diensten frequenteren in het 3de arrondissement.

Voorzien in een religieuze omkadering voor migranten betekent niet noodzakelijk dat die wervend werkt. Een aantal interessante bijdragen analyseerden het feit dat migranten allesbehalve weerloos en dociel zijn. Integendeel, ze bepalen in grote mate zelf hun eigen weg. Jane Garnett en Alana Harris (Oxford) reconstrueerden de vele christelijke identiteiten sinds de Tweede Wereldoorlog in de Londense wijk East Ham. Daaruit bleek dat migranten op een heel eigen manier en wars van wat als de rechte leer wordt voorgeschreven, religie integreren in hun eigen migratiegeschiedenis. De grenzen tussen de religies zelf worden daarbij poreus: praktijken uit het ene geloof worden gemengd met symbolen uit het andere. Daarbij aansluitend wees Pieter Boersema (EFT, Leuven) op de complexe manier waarop elke migrant religie een plaats geeft in zijn bestaan. Via een antropologisch analysemodel, toegepast op de Ghanees-pinksterkerk in Brussel, toonde hij aan hoe religie zich verhoudt tot andere sociale variabelen.

Thomas Kselman (Notre Dame University, VSA) illustreerde aan de hand van uit Rusland geëmigreerde elites uit de Parijse kring van Sophie Swetchine (1782-1857) een ander idee van autonomie. Deze tot het katholicisme bekeerde emigranten verhielden zich tot hun nieuwe geloofsgezindte veeleer intellectueel. Een figuur als Ivan Gagarin, een Russische diplomaat die uiteindelijk jezuïet werd, zag in het katholicisme een weg om religie ook in een moderne samenleving een plaats te geven. Pas wanneer Rusland het orthodoxe christendom achter zich zou laten, kon het de weg van de modernisering opgaan. Religie kreeg voor Gagarin dus vooral een krachtige betekenis in relatie tot zijn land van herkomst.

DE ANDER

Een aantal bijdragen focusten op de interne dynamiek van de religieuze omkaderingspogingen zelf. Welke redenen werden bijvoorbeeld aangevoerd om vanuit de

katholieke kerk van het land van herkomst een migrantengroep te omkaderen in een land van bestemming dat zelf overwegend katholiek was? Het taalverschil was zeker een belangrijk argument, maar lang niet het enige. Dat blijkt onder meer uit de pogingen van de Belgische kerk om de Vlaamse landbouwers/migranten te omkaderen die zich na de Eerste Wereldoorlog in Frankrijk vestigden (Henk Byls, KADOC). De aalmoezeniers die dat werk ten uitvoer brachten, wierpen zich op als duidelijke producenten van identiteit. In het bepalen van de grens tussen wat de Vlaamse landbouwers vreemd en wat eigen was, was taal bovendien weinig cruciaal. Veel essentiëler was de constructie

De Chinese kerk in Parijs, naast de Église Saint-Hippolyte.

Retraite voor Vlaamse boerenmeisjes in Frankrijk in 1936. Doorgaans vond die plaats in Compiègne, later, na de Tweede Wereldoorlog, in Lisieux.

Vooraan de begeleiders: pater Van den Branden en E.H. Theyskens. [Heverlee, archief Vlaamse Jezuiten]

van 'de ander'. Daartoe fungeerde een veralgemeende 'Fransman'. Die werd, nog meer dan in het midden van de negentiende eeuw, als niet kerklievend, werkschu, licht gemanierd en weinig betrouwbaar beschouwd. Tegenover deze eigenschappen verscheen dan als vanzelf de Vlaamse boer.

Michaël Amara (ULB) toonde scherp aan dat de Vlaamse aalmoezeniers de knepen van het vak tijdens de Eerste Wereldoorlog hadden geleerd. In de begeleiding van de vele Belgische oorlogsvluchtelingen in Frankrijk, Groot-Brittannië en Nederland vonden ze toen de ideale leerschool. Vooral in Frankrijk werden beschermende strategieën ontwikkeld. Een eigen katholiek scholennetwerk bijvoorbeeld diende de Belgische kinderen af te schermen van het Franse gelaïciseerde onderwijs. Onderwijs volgen in Belgische scholen werd daarbij niet alleen gezien als een grendel op de eigenheid, maar had

tegelijk ook een politieke betekenis. Het was een wezenlijke uiting van vaderlandsliefde, waarbij de vluchteling duidelijk te kennen gaf dat integratie in het gastland niet in zijn bedoeling lag.

Thomas Mittmann (Ruhr Universität Bochum) belichtte de evolutie in het discours van de Duitse katholieke kerk over 'migrantenreligie' sinds de Tweede Wereldoorlog. Migrantenreligie wordt daarin vereenzelvigd met islamitisch. Mittmann illustreerde dat ook hier de herpositionering van het zelf (de eigen kerk) eigenlijk via de ander (de islam) gebeurt. Zo presenteerde (en presenteert) de katholieke kerk zich in haar verhouding tegenover moslimgelovigen steeds meer als een seculiere kerk (zonder zichzelf op die manier te noemen) die tot voorbeeld strekt om religie op een vreedzame manier in te passen in een pluralistische samenleving.

RELIGIE EN INTEGRATIE: REM OF GELEIDER?

Een steeds weerkerende vraag op de workshop was hoe religie zich verhoudt tot integratie. Moet ze worden gezien als een bijkomende rem op de inschakeling van de migrant in zijn nieuwe omgeving of veeleer als een geleider? De discussie over die moeilijke vraag werd vanzelfsprekend niet beslecht. Maar door de focus op religieuze omkadering neigden de meeste bijdragen naar een conclusie die religie veeleer als een rem beschouwt. Misschien wel de interessantste bijdrage gaf daarover echter te denken. Louise Ryan (Middlesex University, Londen) schetste de Ierse migratie van dienstmeiden naar Engeland in de jaren 1930 en 1950. Via interviews verifieerde Ryan de rol die de katholieke omkadering in het dagelijkse leven van deze meisjes had gespeeld. De conclusie was verrassend positief. Het katholieke verenigingsleven verleende een sociaal kader en gaf hun richting en houvast. Velen ontmoetten via deze weg hun man en zagen het als vertrekpunt van een nieuw bestaan. De casestudie van Ryan presenteert de kerk in dit geval veeleer als bruggenbouwer dan als remmende factor. Haar conclusie toonde scherp de scheidslijn die meer algemeen ook de historiografie over de verhouding tussen religie en migratie kenmerkt. Grofweg valt die uiteen in een Anglo-Amerikaanse en een meer seculiere, continentale benadering. De eerste invalshoek valoriseert religie en religieuze omkadering veeleer positief. Ze verlenen de migrant gemeenschapsleven, alsook de nodige bakens ter oriëntering in zijn nieuwe wereld. De seculiere, continentale historiografie daarentegen benadert dezelfde fenomenen veel eerder vanuit een perspectief van macht en disciplineren. Religie en religieuze omkadering worden dan al snel beschouwd als obstakels voor de individuele ontplooiing van de migrant. Dat die vooronderstelling de resultaten van het onderzoek ernstig kan vertekenen, was één van de interessantste uitkomsten van de workshop.

Christendemocraten in het Europees Parlement

Ondersteuning beheer archief Fractie Europese Volkspartij

GODFRIED KWANTEN

De grootste politieke familie in het Europees parlement, de 'Fractie van de Europese Volkspartij (Christen-Democraten)', kan bogen op een geschiedenis die nagenoeg even oud is als de officiële Europese integratie zelf. Ze werd opgericht op 23 juni 1953 als de 'Christen-democratische fractie' in de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal en telde toen veertig leden. Van in het begin heeft die fractie, en vooral de christen-democratie waarvan ze de emanatie was, steeds een toonaangevende rol gespeeld in de opbouw van Europa. Een rijk en omvangrijk fractiearchief weerspiegelt die cruciale bijdrage. Voor de ontsluiting en het beheer van dat archief, bewaard in het Europees Parlement in Brussel, werd de hulp van KADOC ingeroepen.

Zolang het Europees parlement de afspiegeling was van de nationale parlementen, woog die instelling nauwelijks op de Europese samenwerking en politiek. Na de eerste rechtstreekse verkiezing van het Europees parlement in juli 1979 won het parlement stelselmatig aan belang, een evolutie die voorlopig wordt afgerond door de bepalingen van het Verdrag van Lissabon. Ook zijn fracties gingen een meer toonaangevende rol spelen in de Europese politieke arena. De christendemocratische fractie wijzigde haar naam in 'Fractie van de Europese Volkspartij (Christen-democratische fractie)'. In juli 1999 werd dat 'Fractie van de Europese Volkspartij

(Christen-democraten) en Europese Democraten'. Na de Europese verkiezingen in 2009 nam ze de naam 'Fractie van de Europese Volkspartij (Christen-Democraten)' aan (www.eppgroup.eu). Ze verenigt 265 van de 736 leden van het Europees Parlement. Haar leden bekleden vaak sleutelposities in die instelling (commissievoorzitters, verslaggevers, quaestoren enzovoort). Belgische Europarlementsliden hebben steeds een toonaangevende rol gespeeld in de fractie. Zij bezetten er o.a. viermaal de voorzittersstoel van: Pierre Wigny (1958), Alfred Bertrand (1975-1977), Leo Tindemans (1992-1994) en Wilfried Martens (1994-1999).

Naarmate het politieke gewicht en de schaal van het Europees Parlement toenamen, groeide de fractie van de EVP uit tot een belangrijke archiefvormer. Standpuntbepaling en strategische opstelling worden sinds de jaren 1980 gestroomlijnd in diverse overleg- en bestuursorganen (o.a. Bureau en Extern Bureau, Fractiebijeenkomsten, Presidentschap). Een netwerk van diensten, commissies en werkgroepen stuurt de besluitvorming en onderhoudt de contacten met de moederpartij EVP, de individuele parlementsleden, de aangesloten nationale partijen, de officiële en officiële Europese organen en commissies, de nationale parlementen enzovoort. Een centraal secretariaat (ca. 200 personeelsleden) schraagt de werking op het vlak van communicatie en public relations, financieel-administratieve ondersteuning en informatievoorziening. Fractieleden participeren aan tientallen denkgroepen, conferenties, hearings, studiedagen en bezoeken en onderhouden veelvuldige contacten met hun achterban uit onder andere de sociale, economische, financiële en culturele wereld. Van prominente fractieleden wordt een persoonlijk dossier aangelegd, inclusief fotomateriaal. De voorbereiding van de vijfjaarlijkse Europese verkiezingen en de daaropvolgende verdeling van (top)functies slopen periodiek veel aandacht op van de fractieverantwoordelijken.

Al die activiteiten resulteren in een reusachtige archiefstroom, die de laatste jaren vooral digitaal van aard was. De fractieleiding nam daarom het besluit om, gezien

Wilfried Martens en Leo Tindemans op het EVP-congres van 1992. Tindemans was EVP-fractievoorzitter in 1992-1994, Martens in 1994-1999. [Collectie Het Volk]

de rijke geschiedenis en het politieke belang van de groep, te investeren in een professioneel beheer van het historisch archief. Dat zal dan beter beschikbaar worden voor zowel interne als externe geïnteresseerden. KADOC werd gevraagd om als externe raadgever de uitbouw van zo'n archiefdienst in goede banen te leiden. Het begeleidt en adviseert inzake alle aspecten van het archiefbeheer: de centralisatie van het materiaal (archief, audiovisuele documenten, historische publicaties, gadgets), de beschrijving en ontsluiting via een geautomatiseerd archiefbeschrijvingssysteem met zoekmodule op het web, de uitbouw van een bewaardepot, ook voor de digitale documenten, en de aanschaf van verpakkingsmateriaal, de inrichting van een leeszaal, de opleiding van het archiefpersoneel enzovoort.

In de loop van 2010 resulteerde die operatie in een (gecontroleerde) openstelling van het historische archief van de EVP-fractie. Onderzoekers krijgen toegang tot een bestand met een waardevolle en onontgonnen inhoud. De onderzoeksthema's liggen voor de hand: de positie, het functioneren en het politieke gewicht van de fractie, haar systematische verruiming met vooral conservatieve en centrum(rechts) leden naarmate de Europese Unie uitbreiding nam, de disciplinerende en stroomlijning van het heterogene

gezelschap (fractietucht) via een set van reglementen en spelregels, de rol van personen en fracties in de Europese eenmaking en het supranationale beslissingsproces enzovoort.

Het archief biedt ook onderzoeksmogelijkheden over een grote rijkdom aan inhoudelijke thema's waarover een zeer intens debat werd en wordt gevoerd in de schoot van een ideologisch verscheiden fractie. Het gaat dan over onderwerpen als de relatie religie-waarden-politiek, de snelheid van en de klemtonen inzake de Europese integratie, de fractieopstelling inzake het internationale klimaat-, energie-, handels-, ontwikkelings- en veiligheidsbeleid, de wenselijkheid van de uitbouw van een intercultureel Europa, de problematiek van migratie en asiel en de toekomst van de sociale markteconomie in een globaliseerde wereld.

Wat bezielt antropologen en (kunst)historici om zich bezig te houden met Mariakroningen? Wat kan de cultuurhistorische en/of maatschappelijke relevantie van een dergelijk thema zijn? Het op het eerste gezicht wat aparte thema hield op 22 en 23 oktober 2009 een twintigtal senior-onderzoekers bezig op een colloquium in het Franse Limoges. Na twee dagen van intens luisteren en debatteren kwamen ze tot de conclusie dat de Mariakroningen in de negentiende en twintigste eeuw een zeer geladen politiek-ideologisch en cultuurhistorisch fenomeen vormden. De kerkelijke autoriteiten wilden zich zowel intern als extern manifesteren in een zich moderniserende en seculariserende wereld. In die tijd van 'Cultural Wars' werden ze daarin enthousiast gevolgd door het gelovige volk, wat het fenomeen voor onderzoekers nog interessanter maakt.

Het initiatief van het colloquium ging uit van Paul D'Hollander (Université de Limoges) en Claude Langlois (emeritus EPHE, Université Sorbonne-Paris). In hun inleiding formuleerden ze de brede vraagstelling van de bijeenkomst, met zowel mariologische, ecclesio-

Mariakroningen in de negentiende en twintigste eeuw

Volksdevotie, cultuuroerisme en kerkelijke strategieën

JAN DE MAEYER

logische en liturgische benaderingen als bijvoorbeeld de vraag naar het gebruik van de publieke ruimte en naar de processen achter de vaak groots opgezette mise-en-scène van de kroningsplechtigheden. Schilde daarin, in die gespannen negentiende eeuw, misschien de grote aantrekkingskracht? Gemeentelijke autoriteiten zagen er een middel in om het ontlukende cultuuroerisme te promoten en aarzelden niet de kerk - ook in het republikeinse Frankrijk - bepaalde faciliteiten of subsidies te verstrekken. Voor de (buurt)spoorwegaansmaatschappijen waren ze een uitdaging om de tienduizenden belangstellenden tijdig ter bestemming en weer thuis te brengen.

Het colloquium, dat het karakter had van een intense workshop, opende met lezingen van Sylvie Barnay (Université Paul Verlaine-Metz) en Michele Bacci (Università degli Studi di Siena) over de middeleeuwse origine en iconologische betekenissen van de gekroonde beelden of iconografische (kunst)voorstellingen. Beide sprekers verwezen niet zozeer naar de klassieke duiding van het fenomeen in de dertiende eeuw, maar beklemtoonden de opvallende Karolingische en meer nog byzantijnse achtergrond.

Vervolgens gaf Claude Langlois een breed overzicht van de Mariakroningen in Frankrijk in de negentiende en twintigste eeuw. In zijn bij momenten meeslepend

Affiche van de kroning van Onze-Lieve-Vrouw van Goede Wil van Duffel, 1937.
[KCC 1703]

betoog wees hij op zowel de kwantitatieve aspecten (202 kroningen in 150 jaar, de massale opkomst...) als een aantal kwalitatieve aspecten (betekenisgeving, latente spanningen tussen seculieren en reguleren, negatieve maar soms ook positieve opstelling van de burgerlijke autoriteiten...). Langlois stelde de pertinente vraag of ook andere - al dan niet prominente - heiligen bedacht werden met een kroon. Het auditorium kwam

*Kardinaal Dechamps kroont Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijk, Mechelen, 1876.
[KPA 90]*

niet verder dan het voorbeeld van de Heilige Anna of de tijdens het colloquium behandelde Heilige Radegondis (Jérôme Grevy, Université de Poitiers). Langlois' lezing gaf aanleiding tot een levendig debat over de vraag in welke mate de Franse kerk - al dan niet met steun van de legitimisten of de conservatieve krachten - Maria opvoerde als koningin van Frankrijk, bedoeld als alternatief én tegenbeeld van de revolutionaire Marianne. Was het daarom dat de frêle Maagd van Lourdes ook werd gekroond, zoals de Franse koningen eertijds in

Reims werden gezalfd? Kortom, een debat over de ideologische draagwijdte en impact van het fenomeen.

Daarop kwam Philippe Boutry (Université Panthéon-Sorbonne, Paris I) met een meer pastoraal-religieuze lezing van de Mariakroningen. Hij verdedigde met veel aplomb dat de Heilige Stoel niet zozeer politiek-ideologische, maar wel pastoraal-devotionele beweegredenen had met - wat hij toegaf - de opvallend sterke stimulatie die de 'gevangene van het Vaticaan', Pius IX (1846-1878), gaf tot het kronen van Mariabeelden. Boutry poneerde

dat de paus in de figuur van Maria vooral de 'onbevleete' zag, die 'het kwaad' (het serpent) met de voet verpletterde.

Met de lezing van Boutry werd de benadering van het fenomeen op een meer universeel niveau gebracht. Séverine Blenner-Michel (Université de Picardie Jules-Verne) wees in een boeiende lezing op de hoger gesignaleerde kroning van Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes (1876) en het feit dat die kroning met een groots opgezette gelijktijdigheid plaatsvond in Rome én Washington! Als demonstratie van de universaliteit van de kerk en trouw aan paus Pius IX kon dat tellen. De Franse historica wees er ook op dat deze plechtigheid - alle Franse bisschoppen werden immers uitdrukkelijk in Lourdes verwacht - de bedoeling had de 'eenheid' van het verdeelde Franse episcopaat (gallicanen versus ultramontanen) aan de buitenwereld te tonen.

Vervolgens behandelden Brigitte Waché (Cerhio-Le Mans), Marie-Thérèse Cloître (Centre de Recherche Bretonne et Celtique), Bruno Bethouart (Université du Littoral Côte d'Opale), Frédéric Le Moigne (Université de Bretagne Occidentale), Bernard Berthod (Musée diocésain Fourvière), Régis Bertrand (Université Aix-Marseille) en Félicien Machelart (em. Université de Valenciennes) enkele boeiende Franse casestudy's. In de zeven cases manifesteerde zich een steeds terugkerend patroon van volksmobilisatie, publieke manifestatie en episcopale machtsdemonstratie. De inbedding van de plechtigheid in lokale tradities (gilden, gebruik van lokale klederdracht, volksmuziek) deed die demonstraties in het republikeinse Frankrijk uitgroeien tot niet te negeren publieksmanifestaties. Jérôme Grevy (Université de Poitiers) wees er de toehoorders op dat de Mariakroningen tegelijk een ultramontaans karakter bezaten. Er waren niet alleen de vele verwijzingen naar de paus(en), maar er was ook de introductie op de massabijeenkomsten van het gregoriaans of 'le plein chant' als een kenmerkend onderdeel van de katholieke preconciulaire subcultuur. In de daaropvolgende discussies werd beklemtoond dat kerk en gelovigen in het republikeinse Frankrijk zo vaak naar de formule van de

kroningen grepen omdat ze het enig toegelaten middel waren tot publieke geloofsmanifestatie. In feite waren de Mariakroningen, ook in België en zeker in Italië, Portugal en Spanje, de publieke uiting van een driedubbele loyaliteit: devotie tot Maria, trouw aan Rome en volgzzaamheid aan de diocesane autoriteiten.

In de loop van de tweede dag werden de Franse case-study's verlaten voor een meer internationale of thematische benadering. Op basis van een voorbereidende oefening in de master geschiedenis (MoSa-K.U.Leuven) bracht Jan De Maeyer (KADOC-K.U.Leuven) een analyse van de 61 Mariakroningen die België tussen 1843 (eerste) en 1964 (laatste) kende. In vergelijking met andere landen vielen de sturende rol van de diocesane autoriteiten op, de relatief lange en intense voorbereidingstijd en de nauwe samenwerking met de lokale overheid, inclusief hun subsidiëring - en dat al in de negentiende eeuw - om cultuurtoeristische redenen. Opmerkelijk was ook de combinatie van een liturgische

plechtigheid (pontificale hoogmis en kroningsplechtigheid) met een historische, maar ook catechetisch-instructieve stoet of ommegang in de namiddag (die vaak meer volk lokte dan de liturgische plechtigheid in de voormiddag).

België zou België niet

zijn, mocht tijdens de middagpauze aan de bisschop en zijn gevolg geen feestelijk diner zijn aangeboden. Uit de vergelijking met de omliggende landen bleek ook dat de traditie van de herdenkingsfeesten (10, 25, 50, 100 jaar) van de kroningen er veel sterker aanwezig is (geweest) dan elders.

De reeks van verbredende lezingen als die van Christian Sorrel (Université de Lumière-Lyon 2), Paul D'Hollander (Université de Limoges), Antonio Matos Ferreira (Universita Catolica Portuguesa-Lisboa) en Francisco Javier Ramon Solans (Universita de Saragossa) maakte duidelijk dat - enigszins in tegenstelling tot België - Mariakroningen vooral een ruraal fenomeen waren. Ze vormden een middel tot symbolische herovering van de publieke ruimte en toonden de kerk als de partij van de orde in plaats van de republikeinse of revolutionaire chaos. De Franse kerk had er bijvoorbeeld een handje van weg om tijdens de plechtigheden momenten van indrukwekkende 'gewijde' stiltes in te lassen, terwijl ook externe waarnemers of de pers moesten toegeven dat die massamanifestaties opvallend waardig en zonder incidenten verliepen. Uit diverse lezingen bleek eens te meer dat comités van oud-zoeaven in de organisatie een belangrijke rol speelden.

In zijn slotconclusies beklemtoonde Claude Langlois nogmaals het toch wel verrassend moderne aspect van de kroningen (perspromotie, foto- of filmregistraties, de grootse orkestratie, inschakeling openbaar vervoer), die stuk voor stuk een demonstratie waren van de volksmobiliserende kracht van de kerk. Ze vormden een merkwaardig teken van de kracht van de volksdevotie in de negentiende eeuw en de universaliteit van de rooms-katholieke kerk. Het is de bedoeling van de organisatoren om de resultaten van het colloquium te bundelen in

een 'peer gereviewde' publicatie bij de Presses universitaires de Limoges.

Processievaantje van Onze-Lieve-Vrouw Ster der Zee van Alseberg, n.a.v. de kroning in 1934, ontworpen door Irène Vander Linden. [KVA 92]

Vergeten vrouwen, een groepsportret Negentiende-eeuwse congregatiestichteressen in België

KRISTIEN SUENENS

Aartsbisschop Victor Dechamps (1810-1883), jezuïeten Jean-Baptiste Boone (1794-1871) en Aloïs Legrelle (1818-1883) en parochiepriester Petrus Bogaerts (1803-1883): op zijn minst enkele namen van deze negentiende-eeuwse clerici klinken kerkhistorici bekend in de oren. Maar wie waren Fanny Kestre (1824-1882), Anna de Meeûs (1823-1904), Antoinette Cornet (1820-1886) en Wilhelmina Telghuys (1824-1907)? Zij hebben slechts enkele vage sporen nagelaten in de recente Belgische geschiedschrijving. Toch vormden die acht mannen en vrouwen vier duo's van belang in de context van de negentiende-eeuwse katholieke revival in België. Ze waren verantwoordelijk voor de stichting van vier (semi-)apostolische zustercongregaties in het aartsbisdom Mechelen even na het midden van de negentiende eeuw. De rol van de vier mannen in de stichtingsverhalen is goed gedocumenteerd. Maar naast en zelfs voor hen stonden ook vier vrouwen; sterke, gepassioneerde en inspirerende vrouwen. Hun namen haalden de geschiedenisboeken echter niet. Kristien Suenens tracht in haar doctoraatsonderzoek '19de-eeuwse congregatiestichteressen. Een groepsportret' (KADOC-K.U.Leuven, promotor: prof. Jan De Maeyer) het belang van hun leven en werk te achterhalen.

SELECTIE EN ONDERZOEKSTHEMA'S

Ontelbare nieuwe zustercongregaties met een actief apostolaat zagen het levenslicht in het België van de negentiende eeuw. Het hoogtepunt van de Belgische "temps des fondations" (Langlois) viel midden het zogenaamde religieuze reveil (ca. 1830-ca. 1860), een periode van algemene religieuze heropleving. Toch verliep de zoektocht naar representatieve en goed gestoffeerde 'casestudy's' van deze stichtingsgolf niet probleemloos. Vele congregatiearchieven - met voorsprong het belangrijkste studiemateriaal voor dit onderzoek - zijn slechts karig bedeed met (ego)documenten van hun vrouwelijke stichteressen. Slechts een tiental geconsulteerde archieven bevatten voldoende interessant bronnenmateriaal om een doorgedreven studie van de rol van hun stichteres mogelijk te maken. Het oorspronkelijke doel om een representatieve selectie te maken van de vele honderden nieuwe negentiende-eeuwse vrouwencongregaties moest dan ook al snel worden opgeborgen. Uiteindelijk werd gekozen voor een coherente selectie van vier vrouwen die aan de basis lagen van vier apostolische of semi-apostolische instituten gesticht in de jaren 1850 en 1860 in het toenmalige aartsbisdom Mechelen.

Anna de Meeûs was in 1857 de eerste van de vier bestudeerde vrouwen die erin slaagde om een formeel erkende zustercongregatie op te richten. Haar instituut van Dames de l'Adoration Perpétuelle was een semi-apostolische congregatie die zowel van de aanbidding van het Heilig Sacrament als van een brede waaier aan liturgische en religieus-educatieve activiteiten haar hoofddoel had gemaakt. Rond dezelfde tijd stichtte Fanny Kestre een gelijkaardige zustergemeenschap in de hoofdstad. Haar congregatie werd in 1867 door het aartsbisdom erkend als de Dames de Sainte-Julienne, Apostelines du Très Saint Sacrement. Ten zuiden van Brussel, in Terhulpen, richtte Antoinette Cornet in 1864 de onderwijscongregatie van de Soeurs du Sacré Coeur de Marie op. In Antwerpen, ten slotte, wist Wilhelmina Telghuys haar activiteiten ten voordele van wezen en 'bedreigde' vrouwen in 1868 te bestendigen door de

oprichting van haar congregatie van Dienstmaagden van de Heilige Harten van Jezus en Maria.

Vanuit het beschikbare bronnenmateriaal zal een poging ondernomen worden om de persoonlijke verhalen van die vier vrouwen te reconstrueren tegen de achtergrond van de algemene socio-economische, culturele en religieuze ontwikkelingen van die tijd. Cruciaal thema van het onderzoek is dan ook de evolutie van hun karakters, motieven, ambities, strategieën en verwezenlijkingen in verhouding tot hun interactiepatronen met andere actoren in het stichtingsproces, in het bijzonder hun mannelijke medestichters. Binnen het kader van hun evoluerende posities als vrouwen, stichteressen, oversten en religieuzen worden vragen gesteld over hun mogelijkheden, drijfveren en strategieën om een uitdagend project als de stichting van een nieuwe congregatie aan te vatten en te volbrengen in een tijdperk van hernieuwde religieuze vitaliteit, maar evenzeer van drastische socio-economische veranderingen en gespannen politieke relaties; over de verhouding tussen hun sociale en spirituele motieven; over de rol van hun sociale netwerken; over de impact van een vrouwelijke (klooster)spiritualiteit, vrouwelijk charisma en vrouwelijk apostolaat binnen de context van de vroomheid van het reveil en de romantiek; over hun mogelijkheden en wensen om de bestaande genderverhoudingen bij te stellen of te verdedigen; over hun eigen beschouwingen ten aanzien van hun posities als (religieuze) vrouwen in een door mannen gedomineerde (religieuze) wereld.

VIER VROUWEN

Een eerste invalshoek voor de onderzoeksproblematiek is de vorming van het (vrouwelijke) karakter en de sociale en spirituele 'roeping' van de bestudeerde vrouwen. Van belang zijn de invloeden van hun jeugdervaringen, hun familiale netwerken en hun relaties met mannelijke compagnons. De vier vrouwen werden geboren in de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830), toen het aankomende religieuze reveil reeds kiemde, maar nog aan sterke controle

Van links naar rechts: Wilhelmina Telghuys, Fanny Kestre, Anna de Meeûs en Antoinette Cornet.

van overheidswege was onderworpen. Ze groeiden op in het klimaat van religieuze vrijheid en enthousiasme dat de eerste decennia na de Belgische onafhankelijkheid kenmerkte. Het militante, passionele en actieve ethos van het religieus reveil werd hun van thuis uit en door de leerkrachten van hun kloosterinternaten meegegeven en was cruciaal voor de ontluiking van hun specifiek vrouwelijk, religieus en overduidelijk sociaal engagement.

De oproep tot sociale actie die het negentiende-eeuwse katholicisme kenmerkte, was bij aanvang immers de belangrijkste roeping van elk van deze vier vrouwen. Meer dan geïnspireerde religieuze denkers, waren ze in de beginfase in de eerste plaats vrome 'dames d'œuvres'. Anna, Fanny, Antoinette en Wilhelmina startten met religieus geïnspireerde sociale activiteiten zonder dat daar een duidelijk spiritueel project aan verbonden was. Wel voelden ze allemaal de drang om hun leven in dienst te stellen van God en de medemens. Sterk getroffen door de nieuwe culturele en

socio-economische noden van hun generatie, zetten ze de eerste stappen op het vlak van (religieus) meisjesonderwijs, wezenzorg, opvang van vrouwen in nood of hulp aan arme parochiekerken. Hun zin voor initiatief, die soms obsessievolle vormen aannam, was net als hun ethos van vrome actie van thuis uit ingeprent. De vier bestudeerde stichteressen waren immers allemaal dochters van koopmansfamilies, ondernemers of invloedrijke actoren op het economische toneel.

Hoewel hun streven naar sociale actie soms in tegenspraak leek te zijn met wat destijds gepast werd geacht voor vrouwelijke adolescenten, hadden de vier jonge vrouwen niet de intentie om de bestaande genderconventies uit te dagen. Ondanks hun succesvolle sociale activiteiten, zochten ze - vaak op een rusteloze en zelfs wanhopige manier - naar een sterke mannelijke en inspirerende gids. Vaak vonden ze hun leidsman in de persoon van een individuele biechtvader, die later uitgroeide tot een belangrijke medestander in het stichtingsproces van hun congregaties. Het mag geen

verrassing zijn dat de vier vrouwen uiteindelijk terecht kwamen bij leden van prestigieuze religieuze instituten als de jezuïeten en de redemptoristen of vooraanstaande leden van de diocesane clerus. In de aanvangsfase fungeerden de mannelijke compagnons in de eerste plaats als een schouder om op uit te huilt en een vaderfiguur om naar op te kijken. De exacte (evolutie van de) wederzijdse invloeden tussen de vrouwen en hun biechtvaders moet nog nader worden bekeken. Alleszins waren hun 'genderpatronen' in de aanvangsperiode uitstekend op elkaar afgestemd en verhoogde hun samenwerking de slaagkansen van de stichtingspogingen.

VIER STICHTERESSEN

Zelfs ten tijde van het reveil van het midden van de negentiende eeuw was de stichting van een nieuwe religieuze congregatie geen eenvoudige opdracht. De vier vrome vrouwen moesten hun goede intenties, hun spirituele en sociale motieven en hun persoonlijke

ambities immers zien om te vormen tot een aantrekkelijk en stabiel religieus project. Die evolutie vormt een tweede belangrijke invalshoek voor het onderzoek.

In de eerste plaats moesten de stichteressen op zoek naar modellen waarop ze hun eigen stichtingsprojecten konden enten. Want, hoe creatief en vastberaden ze aanvankelijk waren in de ontwikkeling van hun sociaal-religieuze initiatieven, zo terughoudend en onervaren waren ze op het vlak van de concrete spirituele en organisatorische invulling van hun kloosterdroom. Actief op zoek naar voorbeelden kwamen ze terecht bij reeds bestaande instituten, binnen en buiten de grenzen van het aartsbisdom. Ook de voornoemde biechtvaders hadden hun inbreng. Als medestichters van de congregaties trachtten ze eigen accenten aan de identiteit van de nieuwe instituten toe te voegen, in de lijn van hun persoonlijke spirituele interesses of religieuze achtergronden. De precieze rolverdeling tussen de stichteressen en hun mannelijke medestanders verschilde van congregatie tot congregatie, maar leek in de vier bestudeerde gevallen bij aanvang relatief vlot te verlopen.

Andere perikelen waren er bij de congregatiestichtingen echter te over. De vier stichteressen werden allemaal geconfronteerd met moeilijke materiële stichtingsomstandigheden. Bovendien waren er de problemen met weldoeners en financiers, die de zusters vaak zware eisen oplegden. Andere stichteressen kregen af te rekenen met virulente kritiek, niet enkel uit antiklerikale of liberale hoek, maar ook van concurrerende instituten op zoek naar nieuwe novices, middelen of gunsten van de kerkelijke overheden. Die kerkelijke overheden in het aartsbisdom hadden hun politiek ten aanzien van de talrijke nieuwe zustercongregaties tegen het midden van de negentiende eeuw immers danig verstrakt. De strijd om een kerkelijke bevestiging van een nieuw religieus initiatief was soms dan ook erg bits en vergde van de vier stichteressen de nodige diplomatie en de nodige ruggensteun van sociale en familiale netwerken. Eigenlijk was het een tactiek die het midden hield tussen (gespeelde) vrouwelijke onderdanigheid, vastberadenheid en een onvoorwaardelijk vertrouwen

in de 'goddelijke voorzienigheid' die hun toeliet hun congregaties succesvol op te richten.

VIER OVERSTEN

De identiteit die de vier stichteressen voor hun congregaties uitdachten, bestond - zoals te verwachten viel - aanvankelijk uit een dominant apostolisch aspect, zelfs in de semicontemplatieve congregaties van Anna de Meeûs en Fanny Kestre. Geleidelijk aan trad evenwel een proces van 'verkloosterling' en spirituele intensivering op. Eens het stichtingsproces van de congregaties was afgerond, gingen de vier stichteressen, intussen uitgegroeid tot kloosteroversten, meer en meer de nadruk leggen op het belang van een echte klooster-spiritualiteit. Die spiritualiteit werd in de eerste plaats geënt op de vroomheid van het reveil en de romantiek. Mariaal, eucharistisch en met een grote devotie voor het Heilig Hart en de Heilige Familie paste de kloosterspiritualiteit van de vier congregaties perfect binnen de (bij vrouwen) populaire devotievormen van de negentiende eeuw. Door de implementatie van een strakker schema van geestelijke oefeningen, gebedstijden en misdiensten trachtten de vier oversten zich ook in te schakelen in de traditie - en het prestige - van de contemplatieve en monastieke vrouwenkloosters uit het ancien régime.

De evolutie van een veeleer impliciete vroomheid naar een uitgesproken kloosterspiritualiteit paste binnen de consolidatieprocessen van de vier nieuwe congregaties. Eens de congregaties grondig waren verankerd, volgde immers een periode van reflectie en expansie. Hoe Anna, Antoinette, Fanny en Wilhelmina met die nieuwe uitdaging omgingen, vormt een derde belangrijk perspectief in het onderzoek. Opnieuw hing het af van hun creativiteit, hun doorzettingsvermogen en hun strategische inzet van sociale netwerken en middelen of hun congregaties uitgroeiden tot stabiele instituten met een lokale, regionale of internationale uitstraling.

Zo werden de oversten er zich van bewust dat spiritualiteit een middel was om de eenheid binnen hun

expanderende congregaties te bewaren. Bovendien ontdekten ze dat devotionele 'uitmuntendheid' en regelgetrouwheid belangrijke elementen waren om hun invloed en prestige binnen en buiten de kloostermuren te vergroten. Boetedoening en nederigheid werden de twee nieuwe kernbegrippen in hun religieus denken. Als kloosterstichteressen en -oversten streefden ze naar eerherstel voor de 'misdaden' die Jezus, God en de kerk waren 'aangedaan' door de Franse revolutionairen en door de 'religieuze onverschilligheid' van hun generatiegenoten. Ook dat gedachtegoed was sterk beïnvloed door de melancholische, extraverte en passionele godsvrucht van de romantiek en het reveil. Maar het was niet uitsluitend religieus of altruïstisch geïnspireerd. Door de nadruk te leggen op (feminiene) nederigheid en boetedoening kregen de vier vrouwen middelen in handen om hun eigen zusters te disciplineren en om een groter maatschappelijk prestige te verwerven. Het vrouwelijke aspect ervan werd extra in de verf gezet door de kloosterlijke Mariaverering. De nederige positie van de Moeder Gods was een ideaal voor de kloosteroversten en hun zusters. Tegelijkertijd legitimeerde het morele prestige van Maria hun sociale positie als onafhankelijke, maar vrome en nederige vrouwen.

Hoewel verder onderzoek nog nodig is, lijkt het welslagen van het consolidatieproces van de congregaties in grote mate afgehangen te hebben van de ondernemerskwaliteiten van de stichteressen en van de ontwikkeling van hun persoonlijk charisma als oversten en 'moeders'. Hun groeiende individuele identiteit had onvermijdelijk ook een impact op hun relaties met mannelijke medestichters, weldoeners, familie, kerkelijke overheden en de eigen zusters. Als volwassen en gerespecteerde kloosteroversten deinsden de vier bestudeerde vrouwen er niet meer voor terug om zelf de strategieën en de mensen uit de kiezen waarmee ze verder wilden samenwerken.

VIER UITZONDERLIJKE (RELIGIEUZE) VROUWEN?

Andere vragen die door het onderzoek worden opgeworpen en enigszins als conclusie kunnen dienen, betreffen de historische betekenis van de vier bestudeerde vrouwen, stichteressen en oversten. Vormen hun verhalen een representatief portret van de gemiddelde negentiende-eeuwse congregatiestichteres? Was hun vrouwelijk, sociaal en spiritueel charisma de uitkomst van een unieke mix van achtergronden, karakters, motieven, ambities, strategieën en netwerken of veeleer een conditio sine qua non voor iedere succesvolle congregatiestichting?

Hoe staan de levensverhalen van de vier vrouwen tegenover het curriculum vitae van een 'gewone' zuster? Bovendien rijst de vraag of Anna, Fanny, Antoinette en Wilhelmina uitzonderlijke vrouwen tout court waren. Ze vertoefden overduidelijk binnen de grenzen van het negentiende-eeuwse culturele en religieuze spectrum. Ze maakten geen aanstalten om de bestaande genderconventies op een fundamentele manier te wijzigen. Ze conformeerden zich grotendeels aan het beeld van de nederige en toegewijde vrome vrouw, al gebeurde dat gedeeltelijk vanuit een tactiek om hun doelen en ambities te realiseren. De vier stichteressen waren er zich dus duidelijk van bewust wat het betekende om een negentiende-eeuwse vrouw te zijn. Maar waren ze niettemin bereid om te strijden voor een bijzondere 'sociale niche' voor zichzelf die hun een relatief onafhankelijke plaats zou opleveren binnen een door mannen gedomineerde wereld, evenals een gerespecteerde positie als fatsoenlijke negentiende-eeuwse 'dames'?

Onbekend is onbemind Workshop over het migrantenmiddenveld en zijn erfgoed

KARIM ETTOURKI

Het migrantenmiddenveld in Vlaanderen is niet alleen zeer divers, het heeft ook diepe historische wortels en vervult diverse, vaak mediërende functies. Migrantengemeenschappen beleven hun culturele identiteit in organisaties en verenigingen. Ze vinden er een ontmoetingsplaats en verdedigen er hun belangen. Het erfgoed van dat middenveld is echter uitermate bedreigd. In 2008 gingen KADOC en Amsab-ISG van start met het project 'Stafkaart van het migrantenmiddenveld en zijn erfgoed in Vlaanderen'. Het realiseert een repertorium van het hedendaagse en historische migrantenmiddenveld in Vlaanderen en van de daar bewaarde erfgoedgehelen. Aan het eindpunt van de eerste fase van dat project, gefinancierd door het FWO-Max Wildiersfonds, vond eind februari 2010 een workshop in het Vlaams Parlement plaats.

Die studietweedaagse kreeg als titel 'Het vergeten middenveld? Migrantenorganisaties en hun erfgoed' mee. Op vrijdag 26 februari werd een stand van zaken geboden van recent historisch en sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar enkele migrantengemeenschappen in Vlaanderen. Diverse onderzoekers analyseerden de verschillende migratiegolven en de manifestatie van middenveldorganisaties binnen de samenleving. Op zaterdag 27 februari kregen de verenigingen en hun erfgoed zelf de hoofdrol.

MIGRATIEONDERZOEK: STAND VAN ZAKEN

Na de verwelkoming door Jan De Maeyer (KADOC-K.U.Leuven) gaf Frank Caestecker (UGent) op vrijdag het startschot met een inleidende lezing over de geschiedenis van migratie naar België en Nederland. Caestecker benadrukte dat er ondanks bepaalde overeenkomsten ook wel degelijk verschillen zijn tussen het immigratieverleden van de twee landen. Nederland heeft bijvoorbeeld veel langer dan België koloniale migranten aangetrokken. Niettemin was België in de eerste helft van de twintigste eeuw veel attractiever dan zijn noorderbuur. Caestecker bracht de fluctuerende migratiegolven in verband met de economische situatie in de vorige eeuw. Die gaf aanleiding tot het versoepelen of verstrengen van het migratiebeleid.

Met de uiteenzetting van Antoon Vrints (UGent) over de Duitse gemeenschap in België tussen 1870 en 1920 werd het onderwerp onmiddellijk een heel stuk verder terug in de tijd geplaatst. Voor de reconstructie van de Duitse gemeenschap baseerde Vrints zich op de archieven van de vreemdelingenpolitie. Uit zijn onderzoek blijkt dat de Duitsers zich vooral vestigden in de provincies Luik, Brabant en Antwerpen. In die periode richtten ze tal van organisaties op. Scholen, religieuze instellingen, caritatieve initiatieven, zangkoren en verschillende kranten maakten onderdeel uit van die dynamische migrantengemeenschap. Aan dat bloeiende verenigingsleven kwam na de Eerste Wereldoorlog een einde. De nasleep van de oorlog en de bijbehorende stigmatisering van de Duitse verenigingen als collaborateurs van de bezettingsmacht werden ze fataal. Dat mondde uit in de ontmanteling van de Duitse verenigingen.

Die afloop vinden we ook terug in het verhaal van Veerle Vanden Daelen (Universiteit Antwerpen) over de Joodse migranten in Antwerpen en hun organisaties. Die waren tijdens het interbellum in belangrijke mate gemodelleerd op het verenigingsleven in Oost-Europa, waaruit het merendeel van de Joodse migranten afkomstig was. De judeocide tijdens de Tweede Wereldoorlog vernietigde die structuren en ging ook gepaard

Hoedje van de folkloristische kledij van de dansgroep van de Sloveense vereniging Naš Dom in Zwartberg.

met een aanzienlijk verlies aan archiefmateriaal. Na de oorlog kwam het verenigingsleven echter verrassend snel weer op gang. De soms terughoudende houding van sommige organisaties om hun archieven open te stellen en het ontbreken van expertise rond archivering kunnen echter een obstakel vormen voor onderzoekers. Een lichtpunt daarbij zijn de aanvullende archieven die bewaard worden in het buitenland, zoals in Amerika en Israël.

NETWERKEN, BREUKLIJNEN EN VIRTUELE GEMEENSCHAPPEN

Net zoals de Joodse migranten, bouwden de Turken volgens Meryem Kanmaz (ECICV) onmiddellijk na hun aankomst in West-Europa netwerken uit. De wijze waarop de Turkse gemeenschap zich organiseerde, was ook hier een spiegelbeeld van de situatie in het land van herkomst. Kanmaz spreekt in die context eerder van netwerken en invloedssferen dan van strikte organisaties. De migranten uit de Anatolische provincies vormden een hecht netwerk door een gemeenschappelijke taal, iets wat bijvoorbeeld ontbreekt bij de Marokkaanse migranten. Ondanks die interne cohesie zijn er wel degelijk ideologische en religieuze breuklijnen, die veel-

al terug te voeren zijn op de situatie in Turkije. Kanmaz benadrukt echter dat die grenzen en sferen steeds vager worden. In deze context wijst ze op het traditionele leiderschap, met minder ruimte voor ontwikkelingen en een sterke hiërarchie versus de jongere en dynamische voorgangers.

Met Hannelore Roos (K.U.Leuven) werd de focus meer naar het oosten verlegd. Zij analyseerde de Indiase gemeenschap in Vlaanderen. Hoewel die diaspora relatief jong is, bestonden al in de jaren 1960 Indiase studentenverenigingen. Recentelijk groeiden belangrijke gemeenschappen in steden als Brussel, Antwerpen en Luik. In de Limburgse fruitstreek hebben zich vooral Sikhs uit de provincie Punjab gevestigd. In Sint-Truiden beschikken ze over een eigen tempel. Een tweede groep is actief in de Antwerpse diamanthandel. Ze komen overwegend uit de provincie Gujarat en zijn vooral aanhangers van het jaïnisme. Tot slot is er de meer heterogene groep van Indiase IT-professionals, die volgens Roos een soort virtuele gemeenschap vormen. Het verenigingsleven bij de Indiërs is veelal religieus verankerd en draait rond het in stand houden en doorgeven van cultureel-religieuze tradities.

Jozefien De Bock (EUI-Firenze) en Annemarie Cottaar (IISG-Amsterdam) namen de Marokkaanse migratie onder de loep in respectievelijk België en Nederland. De twee onderzoeksters relateerden de impact van de officiële werving van Marokkaanse migranten in de jaren 1960. Velen van hen kwamen naar België met een toeristenvisum. Ook in Nederland is het aandeel spontane migranten aanzienlijk. De Marokkaanse migranten waren geen passieve schakels in een door de overheid aangestuurd migratieproces: velen hebben de oversteek bewust gemaakt, op zoek naar betere leefomstandigheden voor zichzelf en hun familie. Gradueel groeiden er ontmoetingsplaatsen: theatergezelschappen, sportverenigingen en moskeeën. Dezelfde tendens werd opgemerkt voor de Belgische situatie, al staat het onderzoek naar het Marokkaanse verenigingsleven in België en zeker in Vlaanderen nog in de kinderschoenen.

Idesbald Goddeeris (K.U.Leuven) sloot de eerste dag af met een uiteenzetting over de Poolse migratie naar België. Die gemeenschap werd onderzocht vanaf het begin van de jaren 1920 en werd getekend door verschillende breuklijnen. Ze telde mijnwerkers en intellectuelen, communisten en anticomunisten, joden en katholieken en was gevestigd in steden en mijnbekkens. In zijn referaat behandelde Goddeeris de niet-joodse Polen en vertrok vanuit de overkoepelde initiatieven die door de jaren heen zijn opgezet als poging om de verschillende kloven in de Poolse diaspora te overbruggen. Bij gebrek aan goed ontsloten bronnenmateriaal in België maakte hij vooral gebruik van archieven in Londen en Warschau. Goddeeris besloot zijn uiteenzetting met twee pertinente vragen. Hoe representatief zijn de organisaties van migranten en wie heeft belang bij de oprichting en uitbouw ervan? Goddeeris schat de aanhang van het Poolse middenveld in historisch perspectief op ca. 10%. Bepaalde organisaties werden ook duidelijk vanuit het land van herkomst aangestuurd.

HET MIDDENVELD EN ZIJN ERFGOED

Op de tweede dag van de workshop presenteerden Karim Ettourki (KADOC) en Piet Creve (Amsab-ISG) samen de eerste resultaten van het stafkaartproject. De verenigingen en hun erfgoed werden toegelicht en de gegevensverwerking werd geïllustreerd aan de hand van de ODIS-databank. In totaal werden 57 verenigingen en 40 erfgoedcollecties geprospecteerd/geregistreerd. Aansluitend namen vertegenwoordigers van diverse middenveldorganisaties het woord. Fernando Marzo van de Associazioni Cristiane dei Lavoratori Italiani (ACLI) beet de spits af. ACLI is opgericht na de Tweede Wereldoorlog als een sociale organisatie om de katholieke Italiaanse migranten te omkaderen. In België werkte ACLI samen met de christelijke werknemersbeweging. Uit het betoog van Marzo bleek een grote interesse en inzet voor de bewaring en ontsluiting van het eigen cultureel erfgoed. Samen met bevoegde instellingen wil hij daar verder werk van maken.

De Poolse Unie van België (1923) werd voorgesteld door Czesław Szkudlarski en Norbert Ziembicki. Ze overkoepelde een uitermate bloeiend en divers Pools verenigingsleven, met onder meer turnkringen, scholen, zangkoren, schuttersgilden en vrouwenwerkingen in nagenoeg alle mijncités. Van de vroegste verenigingen is echter weinig erfgoed bewaard gebleven. Het leeuwendeel dateert uit de periode na de Tweede Wereldoorlog en werd gecentraliseerd bij de Poolse Unie te Beringen-Mijn. Die erfgoedgehelen documenteren vooral de Poolse aanwezigheid in de Limburgse mijnstreek. Fragmentarisch worden er echter ook collecties bewaard uit het Franstalige deel van België, zoals handgemaakte vaandels van de reeds verdwenen Poolse Unies van Élouges of Dampremy. Voor de collectie wordt een bestemming gezocht. De vereniging overweegt een overdracht van haar uitgebreide bibliotheek naar Polen; het andere materiaal dient evenwel lokaal verankerd te worden.

CONTAINER

De Federatie van Marokkaanse Verenigingen (FMV) werd opgericht als reactie op de overwinning van extreem-rechts in Vlaanderen in 1991. Mohamed Chakkar, huidig voorzitter van de koepel, schetste kort de geschiedenis en de werking van de organisatie. Ondanks tal van culturele activiteiten verschilt de actieradius van deze vereniging van de andere spelers in het veld. De koepel besteedt veel aandacht aan sociaaleconomische thema's: werkloosheid en discriminatie op de arbeidsmarkt, schoolachterstand en huisvesting. De bewaring en ontsluiting van het erfgoed vormen geen prioriteit in de werking van de koepel. Veel materiaal is al in de container terechtgekomen, moest Chakkar met pijn in het hart bekennen. Er is dringend nood aan ondersteuning en sensibilisatie.

De katholieke en culturele vereniging Slomšek stelde de Sloveense gemeenschap voor. Die behoort samen met de Poolse tot de oudste migrantenpopulatie in Limburg. De eerste Slovenen vonden hun weg naar het Limburgse koolmijnbekken de jaren 1920. Volgens

voorzitter Stani Revinšek zijn de Slovenen bijzonder goed geïntegreerd in de Belgische samenleving, maar ze koesteren wel hun culturele tradities. Ondanks hun relatief kleine aantal wisten ze door de jaren heen een bruisend verenigingsleven uit te bouwen in de cités. In 2010 vierde de vereniging Slomšek haar 50ste verjaardag, een aanleiding om het Sloveense erfgoed in Vlaanderen nadrukkelijk voor het voetlicht te brengen.

ERFGOEDINITIATIEVEN

In de namiddag kwamen vier erfgoedprojecten aan bod. De Erfgoedcel Mijn-Erfgoed presenteerde haar werking rond de geschiedenis en het erfgoed van de migratie in de regio. Onderzoekster Ching Lin Pang (K.U.Leuven-HEC-ULg) nam de Chinese gemeenschap in Antwerpen onder de loep. Er is een actief verenigingsleven, dat voor de buitenwereld nog vrij onbekend is. Er groeit stil aan meer openheid en die gaat gepaard met culturele profilering. De viering van het lente- en maanfeest is vandaag toegankelijk voor het grote publiek. De Gentse organisatie Nakhla stelde het project 'Gentse Gasten' voor, het verhaal van de eerste generatie Marokkaanse migranten in Gent. Dat project mondde uit in een documentaire, een theatervoorstelling en een fototoonstelling over de Marokkaanse pioniers in de stad. Het Archief en Museum voor het Vlaams Leven te Brussel (AMVB) sloot dit onderdeel van het programma af. Die instelling organiseerde in het kader van het project 'Herinnering en Migratie' diverse initiatieven, bijvoorbeeld een cursus erfgoedzorg gericht op de in Brussel gevestigde koepelstructuren.

CONCLUSIES

De tweedaagse studiebijeenkomst werd afgesloten met een rondetafelgesprek. Daarin werden vragen uit het publiek beantwoord en gingen de initiatiefnemers in gesprek met de verenigingen. Ten slotte werden ook pertinente conclusies geformuleerd. Zo kon worden vastgesteld dat het onderzoek nog vrij weinig belangstelling heeft getoond voor het historische en actuele migrantenmiddenveld. Nochtans vormen de verschil-

lende organisaties een sociale realiteit in Vlaanderen en vervullen ze belangrijke functies, niet louter binnen de betrokken gemeenschappen, maar ook tussen hen en de bredere samenleving. Onderzoek kan bijdragen tot een beter begrip van de complexe processen van migratie en integratie. Het levert belangrijke inzichten, complementair aan de studie van het migratiebeleid en van individuele ervaringen. Structureel, ideologisch en operationeel werden de betrokken verenigingen niet zelden beïnvloed en/of gekenmerkt door de situatie in het land van herkomst. Daarom moet de dynamiek van dat middenveld ook gevaloriseerd worden in een internationale context, waarbij men de fluctuerende relaties met het moederland niet uit oog mag verliezen.

Dat laatste geldt vanzelfsprekend ook voor het erfgoed dat door die organisaties werd geproduceerd en bewaard. Dat is rijk, zeer divers, maar ook uitermate bedreigd. De getuigenissen op de workshop maakten duidelijk dat het hoog tijd is voor actie. De voorlopige resultaten van het stafkaartproject van KADOC en Amsab bewijzen de nood aan expertise en ondersteuning van de organisaties. Er dringt zich een actieplan op om op duurzame wijze dat erfgoed te kunnen ontsluiten en valoriseren. Daarvoor is samenwerking tussen de verschillende actoren op het veld noodzakelijk. De band en de samenwerking tussen onderzoekers, bevoegde bewaarinstellingen en het betrokken middenveld zijn daarbij essentieel. Met het stafkaartproject werd de basis gelegd voor een duurzaam vervolgproject waarin het erfgoed van het migrantenmiddenveld op een verantwoorde wijze zijn plaats kan krijgen in Vlaanderen.

Protestants erfgoed KADOC en Evadoc

AALDERT PRINS

Als Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving verruimd de KADOC al enkele jaren geleden zijn klassieke werkerterrein. Sindsdien ging de aandacht niet alleen uit naar het erfgoed dat samenhangt met de katholieke levensbeschouwing, maar ook naar dat van andere christelijke denominaties. De verbreding naar het protestantse erfgoed lag het meest voor de hand en werd in 2009 ook structureel verankerd.

Financiële middelen van de Vlaamse overheid maakten de aanwerving van een deeltijdse kracht mogelijk, wat belangrijke impulsen aan die themawerking verleende. Met de vzw Evadoc werd een protocol afgesloten dat de modaliteiten van de samenwerking met de protestants-evangelische gemeenschap(en) regelt. Een Stuurgroep KADOC-Evadoc zet de klijtlijnen van de werking uit en zorgt voor de opvolging. De eerste erfgoedvruchten van dat partnerschap werden intussen geplukt. KADOC rekent erop dat in de loop van de volgende jaren deze opening naar de protestants-evangelische religie en kerken ook de samenwerking met nog andere niet-katholieke erfgoedgemeenschappen mogelijk zal maken.

EEN COPRODUCTIE VZW EVADOC-KADOC

Al vooraleer KADOC in beeld kwam, leefde er in protestants-evangelische milieus een terechte vrees dat belangrijk erfgoed van de eigen gemeenschap in België verloren zou gaan. Er waren al geruime tijd plannen om een archief- en documentatiecentrum op te richten, maar die werden nooit geconcretiseerd. Vanaf 2005 trok de Evangelische Theologische Faculteit (ETF) in

De Belgische Evangelische Zending predikt in Brussel, jaren 1920.

Heverlee de kar. Ook de Federale Synode van Protestantse en Evangelische Kerken in België (FS), die de protestants-evangelische beweging bij de overheid vertegenwoordigt, werd bij dat overleg betrokken. Na verloop van tijd kwamen ook de eerste gesprekken met KADOC op gang. Dat ruime overleg leidde uiteindelijk tot de oprichting van de vzw Evadoc op 26 mei 2009. Evadoc moet uitgroeien tot een centrum dat zich richt op de verzameling, ontsluiting en preservatie van protestants-evangelisch erfgoed in Vlaanderen in zijn Belgische en internationale context vanaf de negentiende eeuw. Tevens wil het als een feitelijk expertisecentrum de archiefvormers die behoren tot de protes-

tants-evangelische geloofsgemeenschap bijstaan met advies en vorming. Het werkt daarbij in ruime mate samen met KADOC, dat onder andere zijn ontsluitingsystemen en expertise ter beschikking stelt, de bewaring van de collecties op zich neemt en de infrastructuur aanbiedt voor raadpleging en onderzoek.

Het samenwerkingsprotocol KADOC-Evadoc en de deeltijdse medewerker voor het protestants-evangelische themaveld kaderen in het Erfgoeddecreet van de Vlaamse Gemeenschap d.d. 23 mei 2008. Dat maakte een structurele samenwerking mogelijk op het vlak van het beheer (ontsluiting, inventarisatie), het behoud

(bewaring, preservatie) en de valorisatie (publieks- en onderzoeksgericht) van het erfgoed van de kerken en organisaties die behoren tot de protestants-evangelische eredienst. De aandacht gaat naar diverse categorieën van roerend erfgoed: archieven van organisaties en personen, audiovisuele materialen en publicaties. Hun beheer en bewaring worden ofwel ter plaatse ondersteund, ofwel wordt er over een herbestemming onderhandeld.

EERSTE AANWINSTEN

De deeltijdse medewerker voor het protestants-evangelische erfgoed ging in september 2009 aan de slag. Hij brengt dat erfgoed in kaart via de webdatabank ODIS. In enkele maanden tijd bewerkte hij ook de overdracht van belangrijke erfgoedgehelen. Zo werden alle jaargangen van het in 1945 opgerichte tijdschrift *De Kruisbanier* verworven, dat sedert zijn ontstaan op een onafhankelijke wijze bericht over wat er beweegt in protestants-evangelisch Vlaanderen. Ook drie belangrijke archieven werden reeds bij Evadoc in bewaring gegeven en worden momenteel bewaard en ontsloten op KADOC: dat van de Belgische Evangelische Zending, dat van de Belgische afdeling van de internationale jongerenbeweging Operatie Mobilisatie en dat van Wycliffe-België.

De Belgische Evangelische Zending werd in 1918 opgericht door het Amerikaanse echtpaar Ralph en Edith Norton en kwam voort uit hun betrokkenheid bij de situatie van de Belgische soldaten tijdens de Eerste Wereldoorlog. Ze boden vanuit Londen de soldaten zowel materiële als geestelijke hulp aan. Daardoor ontstond een groeiende stroom correspondentie, waardoor de Nortons genoodzaakt werden secretaresses in dienst te nemen om alle brieven te beantwoorden. In 1918 werkten in totaal tien secretaresses op het hoofdkantoor om de grote stroom brieven te beantwoorden. Het archief bevat een paar honderd brieven van frontsoldaten, krijsgesvangenen en in Nederland geïnterneerde Belgische soldaten. Hoewel dat een fractie is van alle ontvangen correspondentie, geven ze toch een goed beeld van de

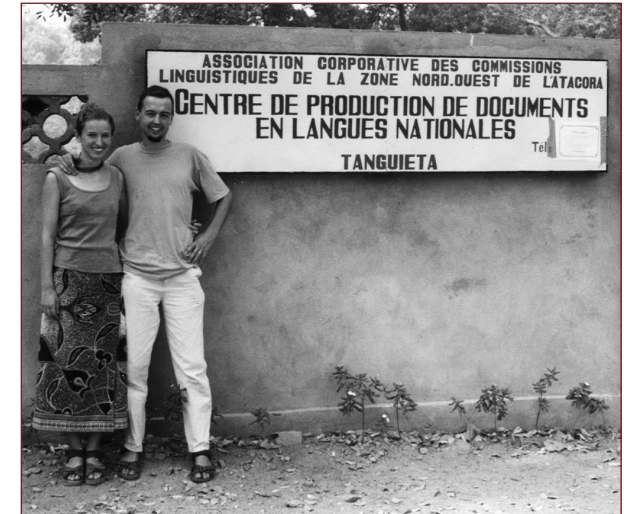
werkzaamheden van de Nortons en hoe de soldaten daarop reageerden. Op vraag van verschillende soldaten werd besloten om zich na de oorlog in België te vestigen. De organisatie kreeg de naam Belgische Evangelische Zending (BEZ) en is er in haar 90-jarig bestaan in geslaagd op tientallen plaatsen in Vlaanderen, Wallonië en Brussel protestants-evangelische kerken te stichten. Het omvangrijke organisatiearchief wordt momenteel geïnventariseerd.

Operatie Mobilisatie (OM) is een internationale organisatie die vooral met jongeren het christelijk geloof wereldwijd en in woord en daad tracht te verspreiden. In 1964 werd in België een afdeling opgericht. OM-België speelde sindsdien een belangrijke rol in de wereldwijde mobiliteit van de organisatie. Vanuit haar garage in Zaventem worden aangekochte of geschonken voertuigen klaargemaakt voor inzet in tal van landen over heel de wereld.

Wycliffe is een internationale organisatie die taalkundig zendings- en ontwikkelingswerk doet. De organisatie heeft zich tot taak gesteld om bij taalgroepen die nog geen geschreven taal hebben, de taal en de cultuur te bestuderen, een schrijftaal voor die taal te ontwikkelen en de mensen van dat volk te helpen bij het verwerven van alle voordelen die de geschreven taal biedt. Het archief van Wycliffe-België bevat materiaal betreffende personen die vanuit België met de organisatie wereldwijd aan de slag zijn gegaan, alsook de werking van het thuisfront.

PUBLIEKSWERKING

Op 24 april 2010 werd in de Evangelische Theologische Faculteit in Heverlee een eerste studieochtend ingericht voor de protestants-evangelische erfgoedgemeenschap en andere belangstellenden. De geschiedenis, de identiteit en het erfgoed van de protestants-evangelische kerken stonden daarbij centraal. Op 20 november 2010 werd een vormingsdag ingericht waarop basisvaardigheden werden aangereikt om het lokale erfgoed op een verantwoorde wijze te bewaren en te

Twee medewerkers van een alfabetiseringsproject van Wycliffe in Benin, ca. 2000.

ordenen. Intussen werd ook de eerste elektronische nieuwsbrief verspreid onder de belangstellenden. Via de site <www.evadoc.be> kunt u zich daarvoor inschrijven.

Religieonderzoek tijdens de modernistische crisis

Colloquium over Franz Cumont en religiewetenschap

LEO KENIS

Van 3 tot 5 juni 2010 had in Rome een colloquium plaats onder de titel 'Science, religion et politique à l'époque de la crise moderniste'. Het was een initiatief van Danny Praet (UGent), Corinne Bonnet (Université Toulouse), Michel Dumoulin (UCL - BHIR-IHBR) en Vincent Viaene (Oxford - KADOC-K.U.Leuven) en stond onder auspiciën van de Academia Belgica en het Belgisch Historisch Instituut te Rome - Institut Historique Belge de Rome. Centraal in het colloquium stond de figuur van Franz Cumont (1868-1947), wereldvermaard Belgisch religiehistoricus en professor aan de Rijksuniversiteit van Gent. Meer bepaald de zogenaamde 'zaak-Cumont', waarin Cumont in 1910 door de katholieke minister van Wetenschappen en Kunsten niet werd benoemd op de Gentse leerstoel Romeinse geschiedenis, vormde het uitgangspunt van dit colloquium. De aandacht ging naar de relaties tussen academisch religieonderzoek, kerkelijk beleid en politieke besluitvorming rond de wisseling van de negentiende en de twintigste eeuw, een periode waarin de katholieke wereld geteisterd werd door de zgn. modernistische crisis.

Franz Cumont en Edouard Descamps, twee hoofdrolspelers in "de zaak-Cumont".

Het colloquium vond plaats in de Academia Belgica te Rome, waar de uitvoerige wetenschappelijke correspondentie van Franz Cumont wordt bewaard en onderzoek naar zijn persoon en werk wordt verricht. In dat kader wordt gewerkt aan de kritische heruitgave van Cumonts werken, de zgn. 'Bibliotheca cumontiana'. Op het colloquium kwamen in vijftien lezingen allerhande aspecten van de vermelde problematiek aan bod, samen te brengen in drie onderdelen: het incident over de niet-benoeming van Franz Cumont; de ontwikkeling van het wetenschappelijke religieonderzoek in de negentiende en twintigste eeuw; de positie van katholieke intellectuelen na de veroordeling van het modernisme.

DE ZAAK-CUMONT

Het incident rond de niet-benoeming van Franz Cumont voor het vak Romeinse geschiedenis aan de

Gentse universiteit in 1910 werd in een drietal bijdragen op basis van soms nog onontgonnen archiefmateriaal gereconstrueerd en kritisch geanalyseerd. Het positieve advies van de faculteitsraad over de kandidatuur van Cumont werd door de katholieke minister van Wetenschappen en Kunsten Edouard Descamps (1847-1933) niet bevestigd, wat in de toenmalige politieke verhoudingen tot grote beroering leidde. Het verloop en de interne geschiedenis van het conflict werden door Danny Praet (UGent) uiteengezet. Corinne Bonnet (Université Toulouse) schetste de betekenis van het conflict, onder meer aan de hand van reacties van tijdgenoten. Vincent Viaene (Oxford - KADOC-K.U.Leuven) onderzocht de positie van katholieke politici die in de zaak betrokken waren. Die bijdragen voegden heel wat gegevens aan het dossier toe. Tegelijk werd duidelijk dat de precieze inschatting van de zaak-Cumont nog verder onderzoek vergt, zeker wanneer men ze als

model wil gebruiken ter illustratie van de wisselwerking tussen wetenschap, politiek en religie in deze periode. Daarbij kwam ook de persoonlijkheid van Cumont in de aandacht. Uit de lezing van Annelies Lannoy (UGent) bleek hoe terughoudend Cumont stond tegenover initiatieven als het 'Congrès d'Histoire du Christianisme', dat in 1927 werd georganiseerd ter ere van Alfred Loisy (1857-1940), de bekende Bijbelwetenschapper, die twintig jaar voordien als de modernist bij uitstek door Rome was geëxcommuniceerd. Uit zijn correspondentie met zijn vriend Loisy blijkt hoezeer Cumont, als zuivere wetenschapper, bekommerd was om zich op geen enkele manier in de ideologische polarisatie te compromitteren en daarom weigerde aan het congres deel te nemen.

SCIENCES DES RELIGIONS

In verscheidene landen werd in de tweede helft van de negentiende eeuw een comparatief, historisch en kritisch onderzoek van de religies in universitaire context opgezet. Aanvankelijk werd de nieuwe benadering vaak 'godsdienstgeschiedenis' genoemd, omdat ze zich in de eerste plaats toespitste op de historische ontwikkeling van en onderlinge relaties tussen antieke godsdiensten. De discipline werd onder meer geïntroduceerd aan universiteiten in Duitsland, Groot-Brittannië, Scandinavië en Nederland, meestal aan protestantse theologische faculteiten. Op het colloquium werd het 'Zweeds model' voorgesteld door Christian Chanel (Lycée Saint-Etienne), in het relaas van de eerste poging om een congres van religiewetenschappen op te zetten in 1897. Daar was een centrale rol weggelegd voor Nathan Söderblom (1866-1931), de lutherse aartsbisschop van Uppsala en een van de pioniers van de oecumenische beweging. Nog andere, minder illustere promotoren van de religiewetenschap kwamen aan bod, zoals in Frankrijk Salomon Reinach (1858-1932) (Charles Talar, Houston) en, zelfs buiten de westerse wereld, de Japanse onderzoeker Anesaki Masaharu (1873-1949), die het comparatieve religieonderzoek introduceerde aan de universiteit van Tokio en in volle modernistische crisis Italië bezocht (Annibale Zambar-

bieri, Pavia). In België was Eugène Goblet d'Alviella (1845-1900), die sinds 1884 de leerstoel 'Histoire des religions' aan de Université libre de Bruxelles bezette, de grote promotor van de nieuwe religiewetenschap (Jean-Philippe Schreiber, ULB). De werken van die onderzoekers werden op verschillende manieren door katholieke wetenschappers gerecipieerd, vaak op een apologetische resp. polemische toon, zeker wanneer het christendom in het comparatieve onderzoek werd betrokken.

REACTIES OP PASCENDI IN DE KATHOLIEKE WERELD

De katholieke confrontatie met de kritisch-comparatieve benadering van religie gebeurde in een periode waarin de katholieke intellectuele wereld een van de ernstigste conflicten in zijn geschiedenis meemaakte. Rond de eeuwwisseling barstte de zgn. modernistische crisis los, veroorzaakt door de reactie van de kerkelijke overheid tegen moderniseringstendenzen die onder katholieke geleerden - historici, filosofen, theologen - maar ook in katholieke sociale bewegingen werden nagestreefd. Onder druk van een steeds agressievere integralistische fractie in de kerk vaardigde paus Pius X in 1907 de encycliciek *Pascendi dominici gregis* uit, waarin het modernistische 'systeem' scherp werd veroordeeld. François Trémolières (Université de Paris Ouest Nanterre La Défense) toonde aan dat in de encycliciek de kritiek was toegespitst op het ervaringsbegrip, dat aan alle modernistische denkers werd toegeschreven. Zij reduceren religieuze kennis tot een vermogen dat voortkomt uit het menselijke subject, waardoor kennis van het bovennatuurlijke, gebaseerd op openbaring, onmogelijk wordt. De veroordeling door *Pascendi* ging gepaard met drastische maatregelen tegen van modernisme verdachte auteurs en had verlammende gevolgen voor de beoefening van vrij onderzoek in de kerk.

Het beste voorbeeld hoe religie, onderzoek en politiek in deze situatie met elkaar verweven waren, werd gegeven door Giacomo Losito (Frankfurt am Main). Hij beschreef hoe Alfred Baudrillart (1859-1942), rector

van het Institut catholique te Parijs, na *Pascendi* de vrijheid van zijn hoger kerkelijk onderwijs trachtte te vrijwaren door een soort 'anti-modernisme modéré' aan te hangen tegenover de tegenstrijdige directieven van de kerkelijke overheid en de Franse staat. In deze en in alle andere bijdragen werd duidelijk dat de katholieke intellectuele wereld niet als één monolithisch blok op de uitdaging van de nieuwe religiewetenschap reageerde, maar dat de simpele polarisering tussen modernisten en antimodernisten evenmin de onderscheiden posities adequaat weergeeft. In het algemeen waren er talrijke opties in het brede gamma tussen antimodernisme en modernisme. Van bij de aanvang trachtte een aantal onderzoekers en intellectuelen een tussenweg tussen beide extremen te vinden, een 'derde weg', waardoor ze hun loyaliteit tegenover het kerkelijke gezag konden verzoenen met de eisen van wetenschappelijk onderzoek.

In een land als Nederland was de antimodernistische gezindheid onder de katholieken lange tijd zo dominant dat aan een intellectuele promotie, zeker van de clerus, weinig aandacht werd besteed (Jan Brabers, Radboud Universiteit Nijmegen). Pas na de Eerste Wereldoorlog ontstond het idee om in Nijmegen een katholieke universiteit op te richten, die er uiteindelijk in 1923 kwam. In België, en meer bepaald aan de Leuvense universiteit, was de situatie heel anders en waren vertegenwoordigers van de vermelde 'tiers parti', ook wel 'progressistes' genoemd, actief. Op het einde van de jaren 1880 nam de jonge Leuvense oudtestamenticus Albin Van Hoonacker (1857-1933) de pen op tegen de latere socialist Edmond Picard (1836-1924), die een antisemitische interpretatie van de Bijbelse geschiedenis had ontwikkeld (Karim Schelkens, K.U.Leuven). Van Hoonacker werd in de theologische faculteit te Leuven de promotor van een historisch-kritische benadering van de godsdiensten van het oude Oosten, inclusief de godsdienst van Israël. De historische studie van de wereldreligies was in Leuven sinds 1882 ontwikkeld in het oriëntalistische tijdschrift *Le Muséon*, opgericht door Charles de Harlez (1832-1899). Luc Courtois (UCL) liet zien hoe de confrontatie met de nieuwe historisch-

comparatieve religiestudie in dat tijdschrift zeker in de modernistische crisis tot spanningen leidde, meer bepaald met figuren als de oriëntalist Philémon Colinet (1853-1917), die in Leuven een apologetische benadering van de religiegeschiedenis bleef verdedigen. In de jaren 1911-1912 leidde dat tot een conflict naar aanleiding van de organisatie van de eerste Leuvense 'Semaine d'ethnologie religieuse'. Colinet kwam in aanvaring met rector Paulin Ladeuze (1870-1940), die voordien, als professor aan de theologische faculteit, actief was als mederedacteur van *Le Muséon* en van modernistische opvattingen werd verdacht. In België werd in deze gespannen omstandigheden een belangrijke modererende rol gespeeld door aartsbisschop Désiré Mercier (1851-1926). Jan De Maeyer (KADOC-K.U.Leuven) besprak de poging van de kardinaal om in zijn kerkprovincie een katholieke intellectuele elite te vormen, die openheid voor de moderniteit en haar wetenschappelijke verworvenheden diende te verzoenen met trouw aan de kerk.

De optie voor de 'derde weg' in de modernistische crisis werd later door invloedrijke theologen en katholieke intellectuelen aangehouden. In de Franse theologie, die het meest onder de antimodernistische maatregelen had geleden, leidde die weg via auteurs als Ambroise Gardeil (1859-1931) en Léonce de Grandmaison (1868-1927) tot de doorbraak van de 'nouvelle théologie' in het midden van de twintigste eeuw (Jürgen Mettepenningen, K.U.Leuven). Deze weg was - breder gezien - karakteristiek voor de manier waarop katholieke intellectuelen een 'geïntegreerde moderniteit' trachtten te ontwikkelen. Claire Toupin-Guyot (Rennes) besprak ten slotte de manier waarop de katholieke intellectuelen in Frankrijk die interne hervorming hebben voortgezet door bruggen te slaan tussen de hedendaagse cultuur en de kerkelijke traditie. Die poging tot 'integratie van de moderniteit' zorgde in de loop van de twintigste eeuw voor opmerkelijke vernieuwingen, maar bleef evenzeer bedreigd door chronisch oplopende conflicten tussen de kerkelijke autoriteit en theologen en andere katholieke wetenschappers.

LIAS, Leuvens Integraal Archiveringssysteem, uit de startblokken

LUC SCHOKKAERT

De massale productie van digitale objecten (tekstbestanden, e-mails, websites, gegevensbanken enzovoort) stelt de archivaris, tot dusver vooral vertrouwd met papieren archieven, voor een reusachtige uitdaging. Selectie, beschrijving, duurzame bewaring en raadpleging van digitale bestanden met respect voor hun authenticiteit en integriteit vragen om doorgedreven technische oplossingen die eveneens rekening houden met de archiefbeginselen. Als antwoord op die uitdaging ontwikkelde de K.U.Leuven LIAS, een archiefbeheersysteem annex digitaal depot dat het resultaat is van een samenwerkingsverband tussen de Faculteit Godgeleerdheid, ICTS, KADOC, LIBIS, Universiteitsarchief en Universiteitsbibliotheek. LIAS, voor een ruimer publiek gepresenteerd op 22 oktober 2010, maakt het mogelijk papieren en digitale archieven op een professionele wijze te ordenen, te beschrijven en te beheren en ze veilig en duurzaam te bewaren. Digitale archieven van personen en verenigingen, digitaal beeldmateriaal, e-books, e-periodieken en e-thesissen kunnen in deze omgeving worden bewaard en geraadpleegd. Het groot-schalige en krachtige systeem koppelt een aantal databanken en uiterst geavanceerde software voor bewaring, beheer, beschrijving en raadpleging van archiefdocumenten. Dat daarbij alle relevante internationale standaarden (o.a. OAIS, ISADG, ISAAR(CPF), EAD) worden geïntegreerd, maakt het tot een toekomstgericht samenwerkingsverband dat openstaat voor toetreding van andere partners.

LIAS biedt talrijke diensten en voordelen aan diverse categorieën van gebruikers van dit systeem: aan de archiefvormer, aan de archivaris, de bibliothecaris of aan andere erfgoedbeheerders, aan de archiefsysteembeheerder, aan de onderzoeker en aan het bredere publiek.

DE ARCHIEFVORMER

Archiefvormers kunnen al jaren bij diverse archiefinstellingen terecht met hun papieren archief. Dat wordt in samenspraak met de archiefinstellingen voor hen geordend en beschreven. De bewaring van het fragiele medium 'papier' vraagt grote zorg, aangepast verpakkingsmateriaal en een geklimatiseerde omgeving.

Heel andere problemen stellen zich bij digitaal archief. Op de servers en op andere opslagmedia van organisaties bevinden zich honderden mega- en gigabytes gegevens, al dan niet geordend in folders, in diverse formaten, soms gemaakt met softwareprogramma's die niet meer bestaan. Het archief van privépersonen bestaat niet enkel uit papieren dossiers, maar ook uit de harde schijf van een pc, waarop persoonlijke en professionele documenten, foto's, correspondentie in de vorm van e-mails werden opgeslagen.

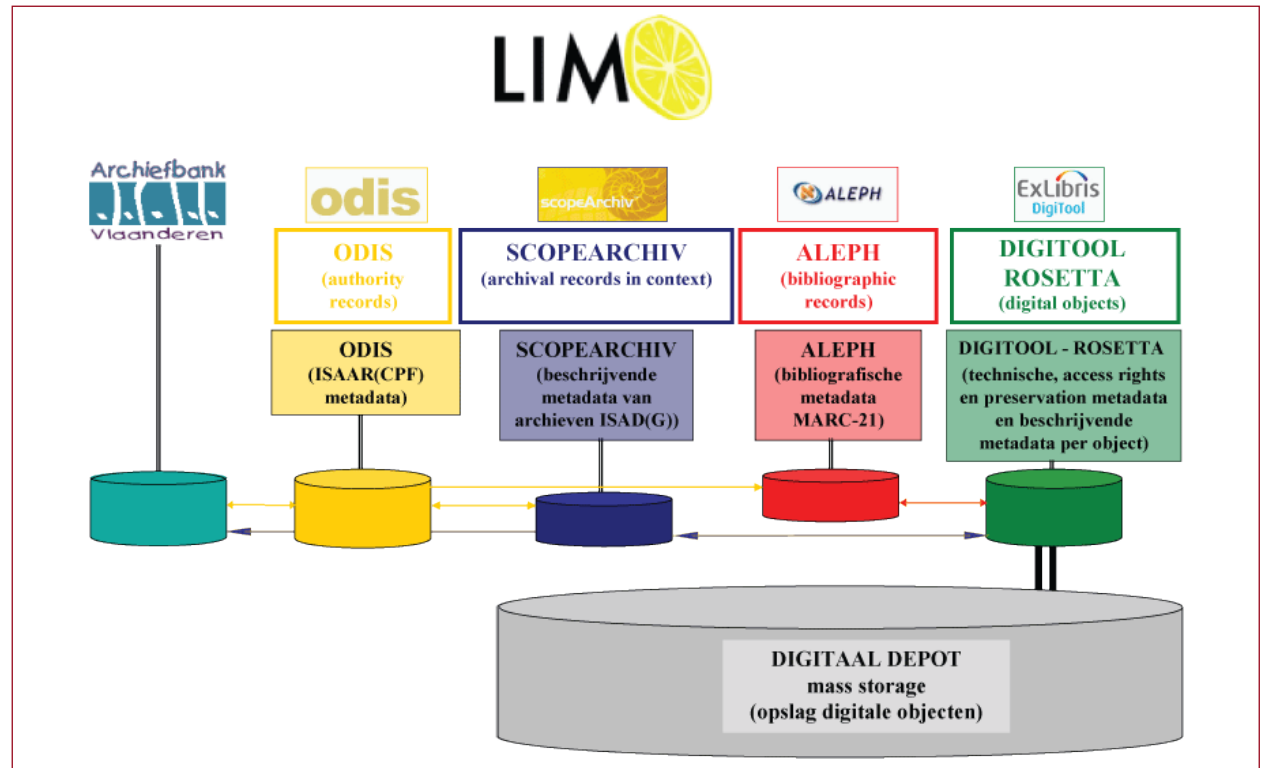
LIAS wil aan de archiefvormers een platform bieden om die files en folders bij een archiefinstelling te deponeren. Ze krijgen de mogelijkheid het digitaal archief via FTP's, harde schijf, cd/dvd of een ander opslagmedium aan de archiefinstelling te bezorgen, geordend in een duidelijke folderstructuur en vergezeld van de nodige metadata (informatie over wat, wie, voor wie en wanneer). De archivaris zal de documenten in een beveiligde omgeving bewaren. De berekening van een hashcode moet hun authenticiteit waarborgen. De archiefvormers van hun kant zullen via een veilige login de digitale dossiers steeds opnieuw kunnen opvragen en raadplegen via het web. In overleg met de archivaris zal de archiefvormer, net zoals dat bij papieren archief het geval is, kunnen beslissen of beschrijvingen van dossiers en/of de digitale dossiers zelf worden

vrijgegeven voor onderzoek door derden. LIAS biedt aan de archiefvormers dus een omgeving om hun digitale archief veilig te bewaren, te raadplegen en volgens vooraf afgesproken modaliteiten voor het onderzoek vrij te geven.

DE ARCHIVARIS

De archivaris krijgt met LIAS een geautomatiseerd beschrijvingssysteem ter beschikking waarin hij beschrijvingen van papieren én digitale archieven kan formaliseren, beheren en presenteren. LIAS beantwoordt aan de internationale ISO-standaard 'OAIS', Open Archival Information System. De diverse functies die door OAIS worden voorzien, worden door LIAS volledig vervuld. In de pre-ingestfase kan de archivaris met de gewone Windows verkenner en met de software Microsoft SharePoint het digitale archief klaarmaken voor het systeem. Na vastlegging van de oorspronkelijke ordening van het archief kan hij selecteren, ordenen en minimale metadata toevoegen. In deze fase bepaalt de archivaris ook het ingestmodel en het toegangsrechtenmodel. Het eerste voorziet welke manifestaties van een object worden gecreëerd. In LIAS is ervoor geopteerd om steeds het document in zijn oorspronkelijke formaat te bewaren en daarvan één of meer consultatiekopieën te maken. Voor de meeste kantoordocumenten zal dat pdf-a zijn, een archiveerbare versie van pdf. Indien het om gedigitaliseerde documenten gaat, moet een archiefformaat worden gekozen, bij voorkeur een formaat met geen of zo weinig mogelijk compressie. Voor foto's zal dat bijvoorbeeld tiff zijn, voor filmmateriaal mpeg4, voor audio wav.

Het toegangsrechtenmodel specificeert de raadpleging van de diverse manifestaties. Een thumbnailrepresentatie en een lage resolutie jpg met watermerk van een digitale affiche zullen bijvoorbeeld voor het publiek vrij toegankelijk zijn, terwijl een hoge resolutie jpeg2000 enkel na registratie kan worden bekeken. De oorspronkelijke hoge resolutiefile kan op zijn beurt dan weer enkel door de archivaris worden opgehaald. Wat de raadpleging van films betreft, kan een archiefinstel-

Schema van de configuratie van LIAS.

ling die, mits respect voor de auteurs- en eigendomsrechten, in een eenvoudige flashversie vrij toegankelijk maken en een betere versie voorbehouden voor geregistreerde gebruikers, terwijl high definition beelden enkel door de archivaris aan professionele gebruikers ter beschikking worden gesteld

Wanneer de archivaris de selectie, ordening en beperkte beschrijving van de digitale objecten in SharePoint heeft beëindigd, heeft hij volgens OAIS-termen een 'SIP' gecreëerd, een Submission Information Package. Daarna treedt het systeem in de ingestfase, een automatisch proces waarbij de archivaris niet moet ingrijpen. De SIP wordt nu omgevormd tot een 'AIP' of Archival Information Package. Volgende processen worden uitgevoerd: conversie van de oorspronkelijke file naar een geschikt

consultatieformaat, extraheren van de technische metadata, toevoegen van de preservation metadata (die voorzien de nodige preservatieacties na opname in het digitaal depot), checken op virussen, berekening van een hashcode of checksum (een controlesom om de authenticiteit van de bestanden te controleren) en het toekennen van een unieke identifier (om naar elk bestand op een eenduidige manier te kunnen verwijzen).

De digitale objecten worden samen met de diverse soorten metadata, waaronder de door de archivaris gecreëerde beschrijvende metadata in Dublin Core, in een XML-structuur opgeslagen in DigiTool. DigiTool (een product van de firma Ex Libris) vormt het beheersysteem voor de digitale objecten, in afwachting van de

opvolger Rosetta. De bits en de bytes komen terecht in een beveiligde omgeving voor massale gegevensopslag. Vervolgens worden de metadata van de objecten met een link naar de identifiers ook opgeslagen in het archiefbeschrijvingssysteem scopeArchiv (een product van de Zwitserse firma Scope Solutions). In dat systeem kan de archivaris op een verfijnde manier en met respect voor standaarden, context en hiërarchie papieren, digitale en hybride (gemengde) archieven beschrijven, welke documentsoorten (klassieke archiefdocumenten, e-mails, films, geluidsopnamen, foto's, affiches enz.) deze ook bevatten.

De gegevens over de archiefvormer kunnen worden opgenomen in ODIS, de databank van het Onderzoeksteunpunt en Databank Intermediaire Structuren in Vlaanderen, dat binnen de configuratie als authority database dienstdoet. ODIS maakt het mogelijk zeer uitgebreide gegevens op te nemen over onder meer personen en organisaties. De archivaris kan die koppelen aan de archiefbeschrijving, op het niveau van het verplichte veld archiefvormer of als trefwoorden, de zgn. descriptor van scopeArchiv. Naast de uit ODIS ingeladen thesauri kan de archivaris ook gebruik maken van andere specifieke thesauri, die in scopeArchiv kunnen worden opgebouwd.

ScopeArchiv beschrijft niet alleen archieven, maar bezit ook aparte modules voor het bepalen van toegangsrechten van archiefgehele en/of beschrijvingen, het magazijnbeheer, het registreren van aanwinsten, het opnemen van administratieve gegevens van archiefvormers en de leeszaaladministratie (registratie van lezers, leeszaalbezoeken, ontlenen en reprovragen).

LIAS gebruikt een internationaal gestandaardiseerd frame. De archivarissen van de archiefinstellingen die aan LIAS participeren, momenteel KADOC en het Universiteitsarchief, komen geregeld samen in een werkgroep die nadenkt en discussieert over workflows, invoerregels, processen en functies. De redactie van een *Handleiding voor het invoeren van archiefbeschrijvingen in scopeArchiv* is een van de belangrijkste

werkzaamheden. KADOC en het Universiteitsarchief beslist in één databank te werken, waardoor heel wat afspraken rond invoer moesten worden gemaakt, maar wat ook toelaat de archiefbeschrijvingen van die archiefinstellingen samen te bevragen.

DE BIBLIOTHECARIS EN ANDERE ERFGOEDBEHEERDERS

Ook bibliothecarissen kunnen van LIAS gebruik maken. Zij beschikken over dezelfde functionaliteiten als de archivaris, met dat verschil dat zij voor de aanmaak van metadata gebruik maken van de MARC21-standaard binnen Aleph. De in Aleph aanwezige metadata kunnen op een eenvoudige wijze gekoppeld worden aan e-books of gedigitaliseerde publicaties, waarna die in het digitaal depot worden opgeslagen en gepreserveerd. Enkele belangrijke projecten in die zin zijn al gevorderd. Het Bibliotheca Imaginis Figuratae-project van de Faculteit Theologie beoogt de belangrijkste werken van de zeventiende-eeuwse jezuïet Sandaeus en van andere jezuïeten toegankelijk te maken via het web. Dat corpus aan boeken behandelt de relatie tekst en beeld in de vroegmoderne tijd en is van primordiaal belang voor het verstaan van de christelijke symboliek. Het LIAS-frame laat toe elk boek via een XML-metadatastructuur tot op het niveau van de pagina te beschrijven. Een tweede belangrijk project is de ingest van alle masterthesissen van de K.U.Leuven vanaf 2008. Op dezelfde manier kan elke digitale inhoud aan LIAS worden aangeboden: onderzoeksresultaten, reproducties van kunst- en museale objecten, websites enzovoort.

DE ARCHIEFSYSTEEMBEHEERDER

De archiefsysteembeheerder krijgt met het LIAS-frame een heleboel hulpmiddelen aangeboden. Er is de reeds genoemde automatische ingestprocedure. Er zijn de open interfaces van de diverse componenten, waardoor ze op een flexibele wijze kunnen worden gekoppeld en noodzakelijke metadata van de ene naar de andere component kunnen worden gekopieerd.

Ook de OAIIS-functie 'preservation planning' dient te worden vermeld. In DigiTool zijn alle metadata aanwezig die het mogelijk maken een goede preservatieplanning op te maken. Inzake opslag werd gekozen voor NAS-storage (van de firma NetApp). NAS-storage is zeer geschikt voor het met grote betrouwbaarheid bewaren van opvangrijke hoeveelheden bedrijfskritische informatie op een verscheidenheid van media.

DE ONDERZOEKER

Voor de onderzoeker komt via LIAS een overvloed aan digitale bronnen beschikbaar. Met de OPAC van scopeArchiv kan hij op zoek naar archiefbeschrijvingen en de bijhorende digitale objecten. De interface bevat uitgebreide zoekmogelijkheden: in één veld, full text of via de boomstructuur. Deze zoekmogelijkheden omvatten de volledige LIAS-archiefdatabank, waaraan meerdere archiefinstellingen kunnen participeren. De zoekresultaten kunnen worden opgeslagen in een werkmap (handig voor verder onderzoek) en/of in een bestelmand, die nadien kan worden gebruikt om de documenten op te vragen ter consultatie in de leeszaal (voor papieren documenten) of via het web (voor digitale documenten). Zodra een onderzoeker zich heeft geregistreerd in het systeem en documenten heeft opgevraagd, start een workflow binnen de betrokken leeszaaladministratie die de aanvraag van raadplegingen of reproducties afhandelt. Dat kan vanzelfsprekend enkel indien die documenten ter inzage zijn vrijgegeven.

Wil de onderzoeker veeleer gedetailleerd zoeken in één archief, dan kan hij gebruik maken van de EAD-inventaris die van alle verwerkte archieven automatisch wordt gerealiseerd. EAD staat voor Encoded Archival Description en is een internationale XML-standaard voor archiefinventarissen. De EAD-inventaris bestaat in pdf-versie, die aansluit bij de traditionele papieren inventaris, of in html-versie, die links bevat naar alle aparte beschrijvingen binnen scopeArchiv.

Met de OPAC van DigiTool kan de onderzoeker op zoek gaan naar digitale objecten over alle archieven en

collecties van de aan LIAS participerende archiefinstellingen heen: digitale of gedigitaliseerde foto's, affiches, films, tijdschriften, boeken enzovoort. Ook deze OPAC is uitgerust met een eenvoudig en met een geavanceerd zoekscherm. Afhankelijk van de registratie kan de onderzoeker de objecten ook bekijken en eventueel opslaan in een eigen werkmandje. Indien het object onderdeel uitmaakt van een archief, vindt hij de verwijzing naar de beschrijving. Op termijn zal het ook mogelijk zijn hoogwaardige kopieën van de digitale objecten via deze weg op te vragen.

Verder blijven de gespecialiseerde OPAC's voor de meerwaardezoekers in gebruik: Aleph voor de bibliotheken, scopeArchiv voor de archieven, ODIS voor uitgebreide gegevens over onder meer personen en organisaties, DigiTool voor de digitale objecten. Vergeten we niet te vermelden dat de archieven die in scopeArchiv worden beschreven, ook in Archiefbank Vlaanderen, het register van private archieven in Vlaanderen, kunnen worden teruggevonden.

LIAS biedt aan de onderzoekers een werkinstrument om digitale objecten op diverse manieren te vinden, op te vragen en te raadplegen. Op die manier is LIAS de start van een toekomstige 'virtuele leeszaal'.

HET BREDE PUBLIEK

Het brede publiek zal met LIAS voornamelijk in contact komen via de metasearch tool LIMO. LIMO is een google-achtig zoekinstrument, gebaseerd op Primo (van de firma Ex Libris), dat resultaten van databanken verzamelt, ze samenvoegt en presenteert en eventueel doorverwijst naar de onderliggende systemen. Het brede publiek kan dan in één oogopslag kennismaken met erfgoedstukken uit diverse categorieën. LIAS bezit zo een belangrijke educatieve waarde voor een ruime groep internetgebruikers. Met LIMO bouwt LIAS ook aan een toegangsweg naar Europeana, de Europese website die toegang biedt tot schilderijen, muziek, films, boeken en ander erfgoed van Europese musea, bibliotheken en archieven.